

MARKÉTA SEDLÁČKOVÁ, JIŘÍ ŠAFR

SOCIÁLNÍ KOHEZE – TEORIE A VÝZKUM. NÁZORY ČESKÉ VEŘEJNOSTI NA SPOLEČENSKOU SOUDRŽNOST.¹

Koheze jako sociologický problém²

Otázka sociální rovnováhy se do centra pozornosti jak v sociálních vědách, tak i v praktickém politickém diskurzu dostává od poloviny 90. let 20. století pod pojmem sociální koheze. Soudržnost se také postupně stává jedním z nejdůležitějších cílů politik zejména evropských zemí, a to jak na národní, tak i na nadnárodní úrovni. Ukazuje se, že vytváří předpoklad stability politického systému, bezpečnosti, ale i významný zdroj ekonomické výkonnosti. Naopak nedostatek sociální soudržnosti projevující se slabými sociálními vazbami a nízkou solidaritou v komunitách může vést ke zvýšenému tlaku na výdaje z veřejných rozpočtů [Berger-Schmitt 2002]. Idea sociální koheze se dostala i do popředí diskuse v souvislosti s destruktivním působením globálních trhů, které ji podle některých autorů systematicky rozkládají. V odborných kruzích se hovoří o nové krizi sociální koheze [Forrest, Kearns 2001] způsobené selhávající efektivitou sociálního státu, zmenšováním středních tříd a s nimi svázaného životního stylu, rostoucími

¹ Stať vznikla v rámci výzkumného záměru Sociologického ústavu AV ČR Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu (reg. č. AV0 Z70280505) a s příspěvím projektu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“ (reg. č. 1J028/04–DP2), podpořeného Národním programem výzkumu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.

² Přístupy ke zkoumání sociální koheze v sociologii jsme podrobně popsali ve své dřívější stati (Šafr, Sedláčková 2005), ze které částečně vychází i první část tohoto textu.

nerovnostmi a z nich plynoucí sociální fragmentaci i úpadkem všeobecně sdílených morálních hodnot.

Výzkumu sociální koheze je v sociálních vědách věnována pozornost v různých oblastech v závislosti na tom, k jaké prostorové úrovni, tedy velikosti sociálního celku, soudržnost vztahujeme. Na jedné straně tak stojí rovina mikrosociální, uplatňovaná především v sociometrii a sociální psychologii, ve které se uplatňuje analýza sociálních sítí a reálného chování. Koheze představuje hustotu a kvalitu vazeb mezi členy dané skupiny nebo skupinovou identifikaci, kdy jde o funkci pocitu příslušnosti ke skupině, setrvání v ní a její celkovou všeobecnou přitažlivost. Naproti tomu jsou v rovině makrosociální na úrovni národních států i v mezinárodním srovnání zkoumány souhrnné sociální indikátory kvality života a národní identita. Výzkum se odehrává buď mezi populacemi jednotlivých států, nebo v rámci hranic překračujících tradiční regiony. Mezi těmito úrovněmi se pohybuje v poslední době dynamicky se rozvíjející odvětví tzv. urban studies, zkoumající kohezi na mezoúrovni v lokální dimenzi městských čtvrtí a sousedských komunit.

Tématika koheze je ať už implicitně či explicitně obsažena v sociologickém zkoumání od jeho počátku a objevuje se v mnoha rozdílných přístupech. V důsledku toho dnes pojem sociální koheze představuje značně široký a mlhavý koncept. Přesto lze v různých definicích a přístupech vysledovat základní shodu. Kohezivní společnost či skupina jednoduše řečeno „drží pohromadě“, všechny její části zapadají do společenského celku, přispívají k němu a participují na společenském blahobytu. „Společné zájmy individuí vytvářejí sociální pouta a vzájemné vazby členů společenské skupiny nebo organizace. Konflikty mezi společenskými cíli a cíli

jednotlivých skupin jsou minimální, protispolečenské chování není závažné.“ [Kearns, Forrest 2000: 996]

Někteří autoři kladou v definicích důraz na sdílené hodnoty a identifikaci se skupinou [Jenson 2002], jiní pak na široce pojatý konsenzus nikoli identitu. [Machonin 2004] Kohezi lze tedy komplexně pojmovat jako výsledek působení sil založených na sdílení cíle a existenci normativní a hodnotové shody skupiny či společnosti vedoucí k identifikaci s ní.

V našem přístupu nám jde především o kohezi na makrosociální úrovni národní společnosti. V této rovině lze sociální soudržnost chápat tak, jak ji pracovně vymezila kanadská komise „Policy Research Sub Committee on Social Cohesion“. Představuje „proces rozvoje společenských navzájem sdílených hodnot, společných výzev a příležitostí v Kanadě, založený na vědomí důvěry, víry a vzájemnosti mezi všemi Kanadany“ [Jackson a kol., 2000]. Podrobnější vymezení ji pojímá jako proces, který definuje, kdo je členem komunity, vyžaduje sdílení hodnoty a rovněž přítomnost schopného managementu pro zvládání konfliktů v pluralistické společnosti. Dále koheze zahrnuje projevy solidarity uvnitř komunity a tvoří nedílnou součást dobrého občanského života. [Jenson 2002]

Různé dimenze sociální koheze

Téměř každá definice vymezující sociální kohezi na mezo- nebo makrospolečenské úrovni rozkládá kohezi na dílčí dimenze, které pak představují jednotlivá pole výzkumu. Variant dimenzí sociální koheze se v literatuře vyskytuje značné množství, jejich přehlednou systematizaci uvádějí Forrest a Kearns [2000; 2001]. Rozčleňují je nejprve na pět nejzákladnějších dimenzí - domén: společné

hodnoty a občanská kultura, sociální řád a sociální kontrola, sociální solidarita a redukce nerovností v bohatství, sociální sítě a sociální kapitál, teritoriální sounáležitost a identita. Při empirickém výzkumu je tyto obecné dimenze nutno dále operacionalizovat do dílčích jevů a konkrétního chování lidí, které vede ke kohezi skupiny či společnosti (viz Tabulka 1.).

Tabulka 1. - Domény sociální koheze

Dimenze	Charakteristiky
Společné hodnoty a občanská kultura	společné cíle, společné morální principy, kódy chování, podpora politických institucí, politická participace
Sociální řád a sociální kontrola	absence obecných konfliktů, ohrožení sociálního řádu, efektivní neformální sociální kontrola, tolerance, respekt k odlišnosti, meziskupinová kooperace
Sociální solidarita a snižování majetkových rozdílů	harmonický ekonomický a sociální vývoj, společné standardy, redistribuce veřejných financí a příležitostí, rovný přístup k sociálním službám a sociální podpoře, přijetí sociálních závazků a ochota pomoci druhým
Sociální sítě a sociální kapitál	vysoký stupeň sociální interakce uvnitř komunit a rodin, občanská angažovanost, překonání obtíží v souvislosti s uskutečněním kolektivních akcí
Lokální sounáležitost a identita	silná sounáležitost k místu bydliště, prolínání osobní identity a identity místa

[Forrest, Kearns 2001: 2119]

Uvedení autoři upozorňují na to, že při výzkumu a implementaci politik podporujících soudržnost je zapotřebí odlišovat různé prostorové úrovně, v nichž koheze vzniká: národ – mezi městy, město – městský region a sousedství. [Forrest, Kearns 2000] Toto prostorové rozlišení je důležité, neboť koheze na jedné úrovni nemusí přispívat ke kohezi vyššího celku. Proto o sociální kohezi nelze jednoznačně hovořit jako o pozitivním sociálním fenoménu bez uvedení daného kontextu.

V pojetí Wolfganga Becka [2001], který sociální kohezi považuje za jednu ze vzájemně propojených složek kvality sociálního života,³ tvoří soudržnost pět dimenzí, jež zároveň představují její indikátory. Těmi jsou bezpečnost veřejnosti, mezigenerační solidarita, koheze sociálních statusů a ekonomická koheze, sociální kapitál, síť a důvěra, altruismus. Autorský tým CESES UK FSV [Potůček a kol. 2002] ve svém konceptuálním schématu sociální soudržnosti pro Českou republiku vymezuje tzv. strategické principy, ke kterým patří humanismus, svoboda a odpovědnost, rovnost, solidarita, sociální spravedlnost a subsidiarita. V zásadě lze při výzkumu koheze na národní (či dokonce nadnárodní) úrovni rozlišit dvě hlavní dimenze [Berger-Schmitt 2002]. První *dimenze nerovnosti* se týká různých oblastí distribuce bohatství ve společnosti: rovné příležitosti různých skupin obyvatelstva, míra nerovností a sociálních štěpení, rozsah sociálního vyloučení a diskriminace. Druhou pak představuje *dimenze sociálního kapitálu*, pod kterou zahrnujeme: vazby, jež vedou k navazování sociálních kontaktů, resp. spojují sdílené hodnoty a normy, důvěru v ostatní lidi a společenské instituce, pocit solidarity, smysl pro sounáležitost s komunitou a sdílenou identitu.

³ Spolu se sociálně ekonomickým zabezpečením, sociální inkluzí a zplnomocňováním.

V soudobých sociologických a sociálně psychologických analýzách je koheze pojímána buď jako multidimenzionální jev, nebo jako latentní konstrukt s mnohonásobnými indikátory. A tak jde v podstatě o to, jakým jevem či existujícím sociologickým konceptem kohezi nahradíme.

Jednou z klíčových dimenzí zkoumání sociální koheze představuje zmíněný koncept sociálního kapitálu především v jeho kolektivním pojetí. V sociálních vědách se lze setkat se dvěma rozdílnými konceptualizacemi sociálního kapitálu. Zjednodušeně je lze označit jako individuální (mobilizační) a kolektivní (komunitní) sociální kapitál.⁴ Rozlišovací kritérium poskytuje odpověď na otázku, přináší-li sociální kapitál zisk jednotlivci nebo celé skupině či společnosti, tedy je-li sociální kapitál chápán jako soukromý statek či statek veřejný. Kolektivní pojetí je spojeno s Putnamovou [2000] koncepcí, ve které sociální kapitál odkazuje k vlastnostem uspořádání společnosti jako je důvěra, normy a sítě, které usnadňují koordinované jednání, a tak přispívají k výkonnosti společnosti.

Společenská soudržnost ve veřejném mínění

Jak jsme uvedli v úvodní teoretické části, koheze představuje mnohorozměrný jev, který vyžaduje široký záběr studia a rozsáhlou datovou základnu. Proto výzkumný projekt „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“ provádí dílčí výzkumy (např. solidarity v rodinách či exkluze) i sekundární analýzy existujících dat (např. mezinárodní srovnání indikátorů kvality života).⁵ Jedním z primárních zdrojů dat je i dvakrát do roka realizované opakované reprezentativní

⁴ Podrobněji o konceptech, indikátorech a měření sociálního kapitálu viz Sedláčková, Šafr 2005.

⁵ Vedle hlavního řešitele Centra pro sociální a ekonomické analýzy (CESES, UK FSV) se na projektu podílejí Sociologický ústav AV ČR, Fakulta sociálních věd UK a Fakulta sociálních studií MU Brno.

šetření dospělé české populace v rámci kontinuálního výzkumu *Naše společnost*, které provádí Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR. Následující analýzy jsou provedeny na souborech dat pocházejících z říjnového výzkumu z roku 2004 zaměřeného na hodnoty, normy a lednového roku 2005 soustředícího se na problematiku účasti ve volbách.⁶ Prvního kola se zúčastnilo 1 058, druhého pak 1 037 respondentů starších patnácti let, kteří byli vybíráni na základě kvótního výběru.

V následující empirické části na základě tohoto výzkumu pojednáváme o tom, jak občané České republiky společenskou soudržnost chápou a kde vidí zdroje jejího upevnování. Nezkoumáme tedy sociální kohezi přímo, ale jen výpovědi o ní. V naší analýze se dále budeme věnovat otázce interpersonální důvěry a hodnocení kvality mezilidských vztahů v české společnosti.

Významy pojmu společenská soudržnost

Jak ukážeme dále, analýza baterie otázek, co vytváří soudržnosti společnost z prvního říjnového šetření, ukázala, že ve veřejném mínění existuje více dimenzí chápání soudržnosti. Proto jsme se rozhodli v druhé etapě výzkumu veřejného mínění (leden 2005) položit přímo otevřenou otázku zjišťující, co si pod pojmem „společenská soudržnost“ představuje česká veřejnost.⁷ Respondenti měli možnost uvést tři spontánní odpovědi. Abychom získali pouze jednotnou odpověď,

⁶ Podrobnější výsledky z prvních dvou etap výzkumu *Naše společnost*, týkající se problematiky soudržnosti z hlediska norem, hodnot a sociální spravedlnosti, bude možno nalézt v připravované publikaci v edici Sociologické studie SOÚ AV ČR.

⁷ Přesné znění otázky: „Pod pojmem společenská soudržnost si lidé představují různé věci. Co všechno si pod tímto pojmem představíte Vy?“

analyzovali jsme tyto tři otázky tak, aby bylo umožněno spojit tři znaky se stejnými hodnotami do jedné proměnné.⁸

Naše základní hypotéza o existenci různých názorů na to, co představuje soudržnou společnost se potvrdila. Odpovědi jsme rozdělili do deseti základních kategorií. Jejich struktura ukazuje, že nelze v žádném případě hovořit o jedné univerzálně sdílené kategorii soudržnosti. Laické pohledy na soudržnost společnosti do velké míry odpovídají teoretickým konceptům uvedeným v předchozí části. Druhým, do jisté míry překvapivým zjištěním, je, že pouze pět procent respondentů uvedlo, že neví, co si pod soudržností mají představit.⁹

Nejčastěji je soudržnost vnímána jako solidarita na úrovni pomoci mezi jednotlivými lidmi (23% odpovědí). Proti ní se vyprofilovala čtvrtá skupina odpovědí, námi nazvaná jako „solidarita shora“, která je sice také vázána na vzájemnost, ale spíše ve smyslu sociální spravedlnosti a rovnosti ve výsledku či jako sociální smír (10%). Druhou nejvíce zastoupenou skupinou pohledů na soudržnost společnosti (22%) představuje důraz na kvalitu mezilidských vztahů (uváděny jsou různé prosociální hodnoty, např. tolerance, úcta, slušnost, atd.).

Ze všech uvedených dimenzí se do značné míry vymyká třetí skupina, která nepředstavuje nějaké kvality společenských vztahů, ale zdůrazňuje vztahovou, resp. prostorovou, podmíněnost soudržnosti (14%). Do této kategorie jsme zařadili ty výpovědi, kdy respondenti uváděli, že o soudržnosti je třeba hovořit pouze v souvislosti s konkrétními skupinami. Pátou skupinu (9%), která souvisí se

⁸ Pomocí metody multiple response analysis jsme tak získali 2 349 odpovědí z 3 111 možných.

⁹ Jedná se o podíl ze všech tří možných odpovědí. Připomeňme, že nadto 24% odpovědí zůstalo prázdných.

skupinou sedmou – vlastenectví (6%), lze označit jako dimenzi integrace. Zastánci této představy o společenské soudržnosti kladou důraz na konsenzus jako jednotu cílů, zájmů a názorů. Do příbuzné, již zmíněné, kategorie kolektivní identity založené na vlastenectví a tradici jsme zařadili i soudržnost vázanou na národní identitu ve slabé podobě při různých sportovních utkáních (6%). Soudržnost je vnímána také jako participace, tedy jako aktivní občanství (8%). Nejméně zastoupenou kategorií odpovědí (2%) představuje důraz na svobodu a rovnost příležitostí pro všechny. Dodejme, že skupina ostatních uváděných významů, nejčastěji spokojenost lidí a bezpečnost, představuje pouhé jedno procento ze souhrnu všech tří možných odpovědí u každého respondenta.

Zdroje soudržnosti z pohledu české veřejnosti

Jak jsme již uvedli, vnímání toho, co vytváří soudržnost společnosti, je značně rozmanité. Za účelem určení toho, co veřejnost považuje za zdroje soudržnosti společnosti, byla v říjnovém výzkumu roku 2004 Naše společnost respondentům předložena částečně modifikovaná baterie třinácti výroků, použitá poprvé ve výzkumu Soudržnost z roku 2003. [Machonin a kol. 2004]

Za suverénně nejdůležitější při vytváření soudržnosti společnosti chápou občané oslovení ve výzkumu důvěru mezi lidmi. Jak ukazuje nejnižší rozptyl, panuje mezi respondenty v tomto pohledu na soudržnost navíc největší shoda. Podobně jako v roce 2003 [srov. Tuček 2004] se na prvních dvou místech vedle důvěry mezi lidmi objevila sociální spravedlnost spolu se společně sdílenými mravními hodnotami, seberealizací pro většinu lidí a ekonomickou prosperitou (viz Tabulka 2.). Ta se jako jedna ze tří oproti dotazníku z roku 2003 nově zařazených možností umístila na předním místě, zatímco druhé dvě nové položky zdrojů soudržnosti – vědomí přináležet k Evropě a důvěra k politikům – se zařadily na poslední místo,

navíc se vyznačují největším rozptylem odpovědí (viz směrodatné odchylky). Nicméně průměrná hodnota těchto odpovědí (2,2 a 2,3 na škále 1–4) naznačuje, že respondenti je přesto považují za zdroj soudržnosti.

Tabulka 2. – Co vytváří soudržnost společnost

	Ano	Ne	Průměr	Sm. odchylka
důvěra mezi lidmi	66,5 %	33,5 %	1,62	0,65
sociální spravedlnost	90,5 %	9,5 %	*1,73	0,66
sdílené mravní hodnoty	88,2 %	11,8 %	1,77	0,68
seberealizace pro většinu lidí	89,7 %	10,3 %	1,78	0,66
ekonomická prosperita	87,7 %	12,3 %	1,78	0,71
podpora demokracie	88,0 %	12,0 %	*1,82	0,66
národní sounáležitost	85,0%	15,0 %	1,86	0,70
svoboda pro každého	85,5%	14,5 %	1,88	0,69
rovnost lidí	77,5 %	22,5 %	*1,93	0,80
souhlas se společenským systémem	80,2 %	19,8 %	*2,02	0,71
sdílená představa o budoucnosti	74,5 %	25,5 %	*2,10	0,77
důvěra k politikům	66,5 %	33,5 %	*2,20	0,92
přináležet k Evropě	63,4 %	36,6 %	2,27	0,81

Zdroj: Naše společnost, říjen 2004

Listwise N=709

Poznámka: průměry na škále 1–4 (rozhodně ano – rozhodně ne)

* rozdíl oproti předcházející položce na hladině významnosti min. 0,05

Pořadí položek podporuje předchozí závěry, že lidé hledají zdroje společenské soudržnosti na jedné straně v principech spravedlnosti (rovnosti v přístupu) a na druhé straně v solidaritě a důvěře, položky národní identity a společných cílů se objevují až v druhé polovině pořadí. Interpretovat obsah pojmu „sociální soudržnost“ pouze prostřednictvím této baterie otázek však nelze, neboť respondenti ve svých výpovědích byli omezeni výzkumníky předem připraveným seznamem nabízených položek. Nicméně porovnáme-li dosažené pořadí s výsledky spontánních odpovědí, vidíme značnou podobnost.¹⁰

Typy zdrojů soudržné společnosti

Na analyzovanou baterii otázek se můžeme dívat dvojím způsobem. Jednak nám poskytuje vhled do toho, jak lidé soudržnosti společnosti rozumí jako pojmu, posloužit nám může ale i jako indikátor toho, co lidé považují za zdroje konsenzu ve společnosti, tedy při vědomí toho, že existují různé podoby chápání soudržné společnosti. Můžeme tak analyzovat souvislosti a podmíněnosti různých pohledů na zdroje soudržnosti společnosti. Proto jsme v dalším kroku redukovali baterii otázek – zdrojů soudržnosti do menšího počtu dimenzí. K tomu nám v prvním kroku poslouží faktorová analýza.¹¹

¹⁰ Opomenuta zůstala pouze v teorii zdůrazňovaná dimenze participace – aktivní občanství. Klíčové dimenze – solidarita, dobré vztahy mezi lidmi, společné hodnoty a svoboda s rovnostmi přiležitosti – jsou v baterii obsaženy.

¹¹ U proměnných vstupujících do této faktorové analýzy není splněna základní podmínka poměrového znaku, protože odpovědi na otázky se pohybovaly na škále souhlasu 1–4, a představují tak pouze ordinální znak. Proto byly původní znaky překódovány na poměrovou škálu (1=0), (2=33), (3=66), (4=100).

Faktorová analýza položek baterie¹² prokázala existenci tří faktorů, které dohromady vysvětlují 58% variance (viz Tabulka 3.). První zcela dominantní, objasňující celých 40%, jsme pojmenovali *hodnoty vzájemnosti (Rovnost)*, zbylé dva *kolektivní identity (Národ)* a *spontánní dosahování soudržnosti (Demokracie)* vysvětlují dohromady pouze necelou pětinu vyčerpáné variance. Interpretovat druhý faktor jako čistě národní – ve smyslu nacionalismu – je poněkud problematické, neboť v něm ne zcela zanedbatelnou roli hraje položka přináležitost k Evropě.

Vazba jednotlivých faktorů zdrojů soudržnosti na sociodemografické proměnné je v podstatě nulová. Ani jeden z faktorů nevykazuje korelaci s pohlavím, věkem, vzděláním či třídně profesním postavením (EGP3). Velmi slabou souvislost lze vysledovat pouze mezi příjmem domácnosti a prvním i třetím faktorem (viz Tabulka 4.). U subjektivních postojů a sebehodnocení existuje mírný vztah mezi hodnocením životní úrovně domácnosti dotázaného a všemi třemi faktory. V případě sebezrazení z hlediska chudoby/bohatství rodiny lze lineární závislost nalézt pouze u prvního faktoru Rovnost.

Tabulka 3. – Zdroje soudržnosti, faktorová analýza

	faktor 1	faktor 2	faktor 3
sociální spravedlnost	0,771		0,290
rovnost lidí	0,708	0,274	
sdílené mravní hodnoty	0,602	0,478	
důvěra mezi lidmi	0,600	0,347	
sdílená představa o budoucnosti		0,750	0,205

¹² K extrakci faktorů byla využita metoda hlavních komponent, k určení faktorů kritéria vlastní hodnota větší než jedna. Rotované řešení bylo získáno metodou Varimax.

národní soudržnost		0,734	
souhlas se společenským systémem	0,299	0,647	
důvěra k politikům	0,225	0,446	0,404
přináležitost k Evropě		0,378	0,703
svoboda pro každého	0,429		0,702
podpora demokracie		0,383	0,692
seberealizace pro většinu lidí	0,526		0,585
ekonomická prosperita	0,329	0,365	0,489
Vyčerpaná variance: celkem 58,4	40,1	9,5	8,8

Zdroj: Naše společnost, říjen 2004

Nejintenzivnější souvislost vykazují všechny tři faktory s politickou orientací. Čím blíže je respondent politické pravici, tím více spatřuje zdroje soudržnosti v demokracii a svobodě (faktor 3). Naopak deklarovaná levicovost vede k pohledu na soudržnost společnosti jako na rovnost a nebo národní identitu (faktory 1 a 3). Dodejme ještě, že respondenti, kteří uvedli, že o soudržnosti stojí za to přemýšlet jako o něčem prospěšném, se vyznačují u prvního faktoru Rovnost nižším průměrem. To znamená, že hodnotí předkládané zdroje soudržnosti jako důležitější než ti, kdo buď hodnotí soudržnost negativně, nebo na otázku neumí odpovědět.

Absence statisticky významných souvislostí faktorů zdrojů soudržnosti se sociodemografickými znaky a pouze velmi slabé vztahy se subjektivními postoji a sebehodnocením ukazují na to, že zdroje soudržnosti, resp. obsah tohoto, pojmu je v české populaci vnímán jednotně napříč sociální strukturou, a to především jako rovnost, spravedlnost a důvěra mezi lidmi (faktor 1).

Tabulka 4. - Korelace faktorů zdrojů soudržnosti se sociodemografickými a postojovými znaky. Spermanův (Pearsonův) korelační koeficient

	F1 Rovnost	F2 Národ	F3 Demokracie
příjem domácnosti †	0,09 (*)	-	-0,09 (*)
životní úroveň domácnosti (1 = dobrá)	-0,09 (*)	-0,10 (*)	-0,08 (*)
domácnost je bohatá-chudá	-0,12 (*)	-	-
prospěšnost soudržnosti (1 = ano)	0,12 (**)	0,09 (*)	0,10 (*)
politická orientace levice-pravice †	0,13 (**)	0,15 (**)	-0,11 (**)

[Naše společnost, říjen 2004]

Poznámky: † Pearsonův korelační koeficient hodnoty faktorů jsou orientovány maximum-minimum, korelace signifikantní na hladině významnosti 0,05 (*) a 0,01 (**)

Důvěra mezi lidmi

Důvěra patří k základním podmínkám existence jakéhokoli lidského společenství a v sociologické tradici byla vždy považována za základ společenské solidarity a spolupráce. Přestože pojem důvěry je v sociologické terminologii vcelku novým, první sociologické reflexe důvěry můžeme najít už u klasiků sociologie 19. století (Durkheim, Simmel, Tonnies). I během první poloviny 20. století byla důvěra zkoumána spíše implicitně, například v souvislosti s uvažováním o principech skupinové soudržnosti, utvářením sociálních sítí či s tématem sociální inkluze a exkluze. Nový způsob vnímání důvěry ve společnosti se objevuje až

v druhé polovině 20. století v souvislosti s analýzou měnících se podmínek v moderních společnostech. [Luhmann 1979, Giddens 1991] Důvěra je uváděna do souvislosti se vzrůstající komplexitou, nejistotou a riziky a rozpadem tradičních sociálních uskupení – komunit – v důsledku pokračující individualizace a atomizace společnosti [Putnam 2000]. V této souvislosti se stává téma důvěry vysoce aktuálním pro českou společnost, procházející jak politickou, ekonomickou, tak i hodnotovou transformací. (viz např. Možný 1991; Vlachová 2001)

Důvěra prorůstá celou společností, a je tedy možno ji zkoumat na různých úrovních společnosti a klasifikovat ji dle jednotlivých objektů důvěry. Jako zásadní se jeví rozdělení na interpersonální důvěru, tedy důvěru v druhé lidi a důvěru v instituce.¹³ Naším cílem je blížeji prozkoumat oblast interpersonální důvěry.

Obecná důvěra může být definována jako víra či očekávání, že druzí se nebudou snažit nás vědomě a úmyslně poškodit, mohou-li se tomu vyhnout, a bude-li to možné, budou jednat v našem zájmu. [srov. Gambetta 1988; Hardin 2000; Warren 1999]

Ve výzkumu Naše společnost z ledna 2005 byla interpersonální důvěra měřena pomocí baterie tří otázek, které představují variantu tradiční operacionalizace důvěry v mezinárodních výzkumech. Kromě přímé otázky na důvěru v druhé lidi zahrnuje tato baterie i otázku na vzájemnou pomoc mezi lidmi a využívání lidí druhými.

¹³ Podrobněji o vztahu interpersonální a institucionální důvěry pojednává Sedláčková 2005.

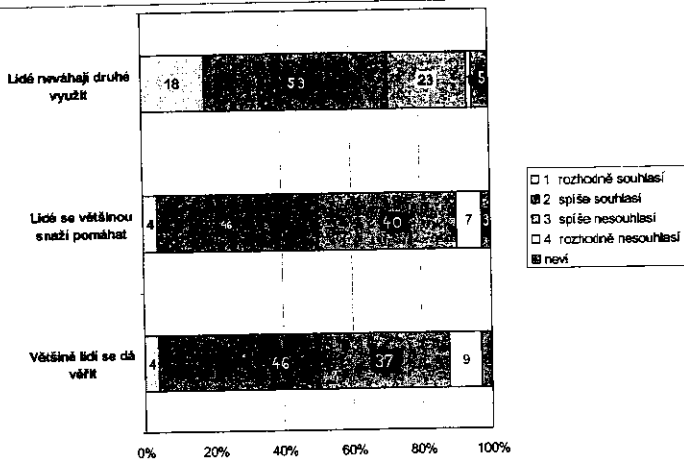
Důvěru v druhé lidi deklarovala o něco málo více než ½ respondentů (pouze 4% rozhodně), spíše nedůvěru deklarovala necelá polovina (podrobněji viz Graf 1.) U dalšího výroku týkajícího se ochoty pomoci druhým lidem, bylo rozložení odpovědí obdobné. Co se týče hodnocení toho, zda lidé neváhají druhé využít, ¾ s tímto výrokem souhlasily, zatímco pouze ¼ se domnívala, že tomu tak není. V porovnání s mezinárodními výzkumy byla zjištěná míra důvěry v druhé lidi poměrně vysoká, neboť například ve *World Value Studies* se míra obecné důvěry pro Českou republiku pohybuje kolem 30%, čímž se česká společnost řadí spíše ke společnostem s nižší mírou důvěry.

Vzhledem k tomu, že neexistuje konsenzus v otázce determinantů obecné interpersonální důvěry, rozhodli jsme se jako vodítko našeho výzkumu použít již existující konceptualizaci jednotlivých teorií. [Delhey, Newton 2005] Uvedení autoři rozlišují dva základní přístupy k pojímání důvěry jako vlastnosti individuální a jako vlastnosti sociálních systémů. Podle prvního přístupu je tedy míra důvěry podmíněna psychologickými osobnostními rysy či sociálními a demografickými znaky – vrstva, vzdělání, příjem, věk a pohlaví. V druhém přístupu lze míru důvěry vysvětlit především pomocí systémových charakteristik společností a jejich institucí.

V rámci výše uvedených dvou proudů identifikují Delhey a Newton šest hlavních teorií dle determinantů obecné interpersonální důvěry. Za první, obecná důvěra je větší mezi občany, kteří se domnívají, že ve společnosti není mnoho závažných sociálních konfliktů (teorie vlivu společnosti, hodnocení společenských podmínek) a cítí se bezpečně; za druhé, neformální sociální sítě souvisejí s důvěrou (teorie sociálních sítí) a za třetí, ti kteří jsou v životě úspěšnější, ty vede jejich pozitivní zkušenost k větší důvěře (teorie úspěchu a blahobytu).

Graf 1. – Interpersonální důvěra, procenta odpovědí na výroky

Zdroj: Naše společnost, leden 2005

Pro potřeby další analýzy souvislostí důvěry jsme na základě třech výše uvedených otázek sestrojili sumační index důvěry na původní škále.

Dle mikrokulturních teorií je třeba kromě jednotného vlivu kultury určité společnosti na důvěru sledovat vliv základních sociodemografických charakteristik: pohlaví, věk, rodinné zázemí a vzdělání respondenta atd. Všeobecný vliv národní kultury je tedy podle těchto teorií dále utvářen individuální socializací a osobními zkušenostmi každého člověka. [Inglehart 1999] Většina zahraničních empirických výzkumů [Delhey, Newton 2003; Rose, Mishler 2001], ale vzájemný vztah důvěry s věkem ani s pohlavím nepotvrzuje. Ani v našem datovém souboru nebyla tato

souvislost na české populaci prokázána. Pouze se vzděláním byla nalezena velmi slabá souvislost ($RC = 0,07$),¹⁴ a to ve smyslu rostoucí důvěry se vzděláním.

Na základě teorie úspěchu a blahobytu jsme dále ověřovali vztah mezi důvěrou a příjmem a také důvěrou a třídně profesními kategoriemi (EGP). Prokázali jsme určitou, i když velmi slabou, souvislost důvěry s příjmem domácnosti ($RC = 0,14$) a třídně profesními kategoriemi ($RC = 0,12$), přičemž zjištěná tendence odpovídala u obou znaků teoretickému předpokladu nárůstu důvěry u lidí s vyšším sociálním statusem (vyšším příjmem a vyšším třídně profesním zařazením).

Teorie úspěchu a blahobytu však nevychází pouze z objektivních ukazatelů příjmu a sociálního postavení, ale důležitou roli v ní hraje především subjektivní pohled člověka na vlastní společenské postavení, pocit zajištěnosti a jeho obecná spokojenost se životem. Pro ověření této hypotézy jsme spočítali korelace pro index důvěry s odpověďmi na následující výroky: hodnocení současné životní úrovně, očekávání životní úrovně v příštím roce, hodnocení současných materiálních podmínek, materiální podmínky v příštím roce, obecná spokojenost se životem a hodnocení životní úrovně domácnosti. U všech proměnných byl potvrzen předpoklad souvislosti s důvěrou, přičemž korelace indexu důvěry se subjektivními proměnnými hodnocení osobní situace se pohybovala nad hodnotou 0,2 u hodnocení současného stavu a kolem 0,18 u očekávání v příštím roce. Na základě těchto zjištění lze říci, že míra důvěry mezi lidmi v České republice je mírně ovlivňována úspěchem a blahobytem, kterého jedinec ve společnosti dosáhl. Je důležité ale poznamenat, že síla důvěry nesouvisí tolik s jakousi objektivní mírou životní úrovně či společenského postavení, ale je významněji spojena se subjektivním hodnocením jak

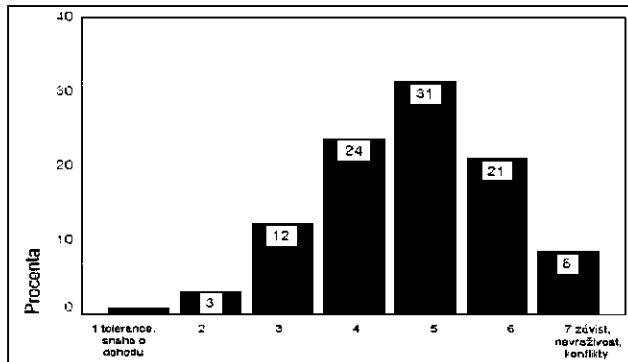
¹⁴ Hodnota Spearmanova korelačního koeficientu, signifikantní min. na hladině významnosti 0,01.

osobní životní situace, tak situace celospolečenské, tedy jakýmsi optimistickým či pesimistickým pohledem na svět.

Hodnocení vztahů ve společnosti

Vedle otázek na důvěru k druhým lidem zjišťoval letošní lednový výzkum Naše společnost i to, jak dotázaní občané České republiky hodnotí vztahy mezi lidmi v naší společnosti. Respondenti vyjadřovali svůj názor na sedmibodové škále odpovědí od krajní varianty „převládá tolerance, snaha o vzájemné porozumění a dohodu“ až po druhý pól „převládá závist, nevraživost, konflikty a řešení jsou lidem vnucována“. Téměř dvě třetiny dotázaných občanů České republiky posuzují vztahy mezi lidmi negativně (60%), pouze každý šestý respondent hodnotí vztahy kladně. Čtvrtina zaujímá nevyhraněnou středovou pozici (podrobně viz Graf 2.).

Graf 2. - Vlastnosti a vztahy v naší společnosti

Zdroj: Naše společnost, leden 2005

N = 1 035

V pohledu na kvalitu mezilidských vztahů se respondenti statisticky významně neliší z hlediska věku, místa bydliště (regionu), vzdělání, třídního postavení ani příjmu. Vysledovat lze pouze slabou souvislost s pohlavím; ženy hodnotí vztahy v naší společnosti o něco pozitivněji než muži. Silnější souvislost lze vysledovat pouze v rovině subjektivních postojů, a to jak u hodnocení životní úrovně rodiny dotázaného a spokojenosti s vlastním životem, tak se společenskou situací.¹⁵ Lidé, kteří hodnotí svou životní úroveň jako dobrou nebo jsou v životě spokojeni, hodnotí také společenské vztahy pozitivněji.

Zjištěné statistické závislosti, tedy obecně slabé souvislosti s vertikálním i horizontálním postavením jedince ve společnosti a silnější souvislosti s jeho subjektivním hodnocením, ukazují na podobnost kontextu hodnocení mezilidských vztahů ve společnosti s interpersonální důvěrou. Proto dále analyzujeme hodnocení vztahů ve společnosti s uvedeným indexem důvěry. Dosažená vysoká míra korelace (RC = 0,5) ukazuje na to, že se ve skutečnosti jedná o podobný koncept. Jinými slovy, hodnotí-li lidé vztahy ve společnosti jako tolerantní či konfliktní, vypovídají především o míře důvěry mezi lidmi.

Závěr

Analýza souborů dat z výzkumu veřejného mínění v české populaci potvrzuje důležitost vnímání mezilidských vztahů pro celkově soudržnou atmosféru ve společnosti, a to přestože soudržnost respondenti chápou různě. Převažuje důraz na solidaritu a kvalitu mezilidských vztahů. Právě důvěra mezi lidmi a dobré vztahy

¹⁵ Koeficient pořadové korelace dosahuje u životní úrovně hodnoty RC = 0,20 u spokojenosti s životem RC = 0,17 a se společenskou situací RC = 0,33; vše signifikantní na hladině významnosti 0,01.

jsou jedněmi z nejčastěji uváděných základních zdrojů soudržnosti. Na druhou stranu analýza důvěry v druhé lidi a hodnocení vztahů v naší společnosti ukazuje, že česká populace hodnotí mezilidské vztahy spíše negativně. Jak ukazují Rose a Mishler [1997] nejedná se tolik o nedůvěru jako takovou, ale spíše o nedostatek důvěry, který v zemích střední a východní Evropy vyvěrá z postkomunistického skepticismu.

Představený koncept sociální koheze uplatňovaný v sociologii umožňuje nejen samostatné zkoumání dílčích mechanismů sociální rovnováhy, nýbrž dovoluje sledovat i jejich vzájemné vztahy na různých úrovních společnosti. Zejména pak studium jedné z dimenzí soudržnosti – sociálního kapitálu, který zahrnuje oblast sociálních sítí na všech úrovních společnosti, jakož i důvěru mezi lidmi, je pro pochopení dosahování a udržování sociální stability v moderních společnostech klíčové.

Literatura

- Beck, W., van der Maesen, L. J. G, Thomése, F., Walker, A. (eds.). *Social Quality. A Vision for the Europe*. Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2001.
- Berger-Schmitt, R. „Social Cohesion between the Member States of the European Union: Past Developments and Prospects for an Enlarged Union“. *Czech Sociological Review*, Vol. 38, No. 6: 2002. s. 721–748.
- Delhey, J., Newton, K. „Who Trusts? The origins of social trust in seven societies.“ *European Societies* 5(2): 2003. s. 93–137.

- Delhey, J., Newton, K. „Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism?“ *European Sociological Review* 21 (4): 2005. s. 311–327.
- Forrest, R., Kearns, A. „Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood“. *Urban Studies*, Vol. 38, Issue 12: 2001. s. 2125–2143.
- Gambetta, D. (ed.) *Trust: Making and Breaking Cooperative relations*. Oxford: Basil, 1988.
- Giddens, A. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Hardin, R. „The Public Trust“. In *Disaffected Democracies*, ed. by Pharr, Susan J., Putnam, Robert. P., Princeton: Princeton University Press, 2000.
- Inglehart, R. „Trust, Well-being and Democracy“. s. 88–120, In *Democracy and Trust*. ed by Warren M. E. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Jackson, A., Fawcett, G., Milan, A., Roberts, P., Schetagne, S., Scott, K., Tsoukalas, S. *Social Cohesion in Canada: Possible Indicators*. Ottawa: Canadian Council on Social Development. 2000. Available at URL: <<http://www.ccsd.ca/pubs/2001/si/sra-543.pdf>>
- Jenson, J. „Identifying the Links: Social Cohesion and Culture“. *Canadian Journal of Communication*, Vol. 27: 2002. s. 141–151.
- Kearns, A., Forrest, R. „Social cohesion and multilevel urban governance“. *Urban Studies*. Sv. 37, Iss. 5/6: 2000. s. 995–1017.
- Luhmann, N. *Trust and Power*. New York: Wiley, 1979.
- Machorin, P. a kol. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu I a II*. Výzkumný projekt VaV - ZVZ MS6-2 zadany MPSV. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2004.

Možný, I. *Proč tak snadno...* Praha: SLON, 1991.

Newton, K. „Social and Political trust in Established Democracies“. s. 169–187, In *Critical Citizens (Global Support for Democratic Governance)* ed. by Norris, Pippa. Oxford University Press, 1999.

Newton, K. „Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy“. In *International Political Science Review* 22(2): 2001. s. 201–214

Potůček, M. a kol. „Sociální soudržnost“, s. 97–111, in *Průvodce krajinou priorit pro českou republiku*. Praha: CESES UK FSV, 2002.

Putnam, R. D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster, 2000.

Rose, R., Mishler, W. „What are the origins of political trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies“. *Comparative Political Studies* 34 (1): 2001. s. 30–62.

Rose, R., Mishler, W. „Trust, distrust and skepticism: popular evaluations of civil and political institutions“. *Journal of Politics* Sv. 59, No 2. 1997.

Sedláčková, M. „Důvěra v demokratické společnosti“, s. 135–150, in Kabele J. a kol. (ed.) *„Rozvoj české společnosti v Evropské unii I. Sociologie-prognostika a správa“*. (příspěvky z konference pořádané UK FSV, UK FF a COŽP UK v Praze ve dnech 21.–23. října 2004. Praha: MATFYZ Press. 2005.

Sedláčková, M., Šafr, J. Měření sociálního kapitálu. Koncepty, výzkumné projekty a zdroje dat. *SDA Info* Sv. 7, No. 1: 2005. s. 4–11.

Šafr, J., Sedláčková, M. „Koncepty a indikátory sociální koheze - východiska empirických výzkumů“. s. 16–34, in kol. autorů. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES-Teoretik 9/2004. Praha: CESES, 2005.

Tuček, M. „Sociální soudržnost ve vědomí lidí“. s. 25–48, in Machonin, P. a kol. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu I a II*. 2004.

Vlachová, K. „The Legitimacy of Democracy and Trust in Political Institutions in the Czech Republic“, *Czech Sociological Review*, Sv. 9, No. 1: 2001. s. 13–33.

Warren, E. *Democracy and Trust*. Cambridge University Press, 1999.

Mgr. Markéta Sedláčková, PhDr. Jiří Šafr
Sociologický ústav AV ČR

OSOBNOST ČLOVĚKA a jeho socializace v evropské společnosti
Recenzovaný sborník příspěvků z mezinárodního symposia

Odpovědný redaktor: PaedDr. Libuše Mazánková, Dr.
Technická redakce: Ing. Radomír Pernica

Vydal: Institut mezioborových studií Brno

Grafická úprava a tisk: BonnyPress Brno, www.bonny.cz

ISBN 80-902936-7-0

© Institut mezioborových studií Brno, ČR, 2005

Institut mezioborových studií Brno

SBORNÍK - Osobnost člověka a jeho socializace v evropské společnosti

SBORNÍK

příspěvků z mezinárodního sympozia
na téma

OSOBNOST ČLOVĚKA a jeho socializace v evropské společnosti

2005

Brno

22. - 23. září 2005

3. SEKCE

Charakter současných konsenzuálních společností

ALŽBETA BROZMANOVÁ GREGOROVÁ <i>Dobrovolníctvo ako fenomén modernej občianskej spoločnosti</i>	278
BOGUSŁAW DZIĘCIOŁ <i>Společenský pořádek a socializace mládeže v Polsku v období společenské transformace</i>	289
INGRID EMMEROVÁ <i>Sociálna determinácia toxikómánie u detí a mládeže</i>	296
JAKUB HLADÍK, ŠTEFAN CHUDÝ, IVO SVOBODA <i>Kontext globalizace jako základ hledání identity člověka v multikulturní realitě evropské společnosti</i>	312
RUDOLF HORÁK <i>Osobnost pod vlivem hromadných sdělovacích prostředků</i>	319
PETER JUSKO <i>Význam funkcí sociálnej politiky v podpore socializačných procesov u cieľových skupín sociálnej práce</i>	328
DANA KNOTOVÁ <i>Socializace a multikulturalita</i>	338
MARIE ŘEHOŘKOVÁ <i>Národ a Evropa v období integrace</i>	346
MARTINA URBANOVÁ <i>Několik poznámek k problematice socializace - univerzálního prostředku sociální kontroly</i>	358
MARKÉTA SEDLÁKOVÁ, JIŘÍ ŠAFR <i>Sociální koheze – teorie a výzkum. Názory české veřejnosti na společenskou soudržnost.</i>	374
ALEŠ SEKOT <i>Sportovní mobilita jako prostředek integrace evropské společnosti</i>	398